

NEMZETBIZTONSÁGI SZEMLE

MMXIV.

II. ÉVFOLYAM I. SZÁM

KÜLÖNLENYOMAT

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
NEMZETBIZTONSÁGI INTÉZET
BUDAPEST

A titkosszolgálati etika sarokpontjai a pszichológia szemszögéből

Horváth Ferenc¹⁴⁸

Absztrakt

A titkosszolgálati etika a tevékenységi kör jellegénél fogva speciális helyzetben van a szakmai etikák között. A tanulmány felvázolja a titkosszolgálati etika tudományos kutatásának lehetőségeit, megfogalmazza azokat a kérdéseket, problémákat, melyek megválaszolása révén eljuthatunk egy, a gyakorlatban is hasznosítható szakmai etikai kódex megalkotásáig, illetve megvizsgálja a titkosszolgálati pályán dolgozók erkölcsi fejlesztésének lehetőségeit.

A szerző áttekinti azokat a pszichológiai jelenségeket, pszichikai folyamatokat, melyek befolyásolják az erkölcsi ítéletek kialakulásának folyamatát. A szerző álláspontja szerint az erkölcsi ítéletek kezelhetők és mérhetők attitűdként, hiszen azok a kognitív, érzelmi, illetve viselkedéses komponensek hármasság fogalmi kritériumát magukban hordozzák. A felvételi folyamat során szükséges lehet megteremteni a személyes erkölcsi ítéletek vizsgálatának feltételeit, és ugyancsak fontos hangsúlyt helyezni a munkahelyi felkészítés során az erkölcsi ítéletek meghozatalának, mint kompetenciának a fejlesztésére.

Kulcsszavak: Titkosszolgálati etika, attitűd, kompetencia, erkölcsi ítélet

Abstract

Due to its special range of activities the ethics of secret services has a preveleged role related to the other professional ethics. In this study an outline is given of the possibilities of a scientific research on the ethics of the secret services, the issues that can finally lead to a practically useable Codex of Professional Ethics are reviewed and the possibilities of ethical training of employees of the SSNS are examined.

This study reviews the psychological theories that can affect the procedure of making moral judgements. During the application process it is necessary to establish the conditions of the examination of the applicants' moral judgements. This article assumes that moral judgements can be regarded and measured as 'attitudes' since they involve cognitive, emotional and behavioral components as defining triple criteria. During the training course of the recruits it is also important to put an emphasis on the development of the competence of making ethical choices.

---

¹⁴⁸ Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtudományi Doktori Iskola

Keywords: *Ethics of the secret services, attitude, competence, moral judgement*

A titkosszolgálati etika sarokpontjai a pszichológia szemszögéből

Az etika gyakorlati tudomány. Nem pusztán leírja az emberi viselkedést, hanem azt vizsgálja, milyennek kellene lennie ideális esetben¹⁴⁹. A pszichológia tisztán leíró szemléletet alkalmaz ugyan, az adaptív, alkalmazkodást elősegítő, érett megoldások feltérképezése révén mégis alkalmas lehet arra, hogy a helyes viselkedésre nézve is irányt mutasson. Az erkölcs az emberek közötti relációkban megjelenő viselkedések, választások, döntések formájában bontakozik ki, így álláspontom szerint a pszichológia eredményei képesek hozzájárulni a kérdéskör feltérképezéséhez. Jelen tanulmányban megvizsgálom a titkosszolgálati etika legfontosabb lélektani vonatkozásait, áttekintem azokat a kutatásokat, melyek közelebb vihetnek az erkölcsi viszonyulásmódok mérésének és fejlesztésének gyakorlati megvalósításához. Szintén célom rámutatni azokra a pszichológiai kérdésekre, melyek további kutatásokat igényelnek ahhoz, hogy érdemben adaptálhatóak legyenek az etika tudományába.

A titkosszolgálati etika helyét a szakmai etikák körében, illetve a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat speciális helyzetéből adódó sajátosságokat a szerző egy korábbi tanulmányában határozta meg¹⁵⁰.

Az önkéntes jogkövetés és az etikus magatartás pszichológiai értelmezése

A helyes erkölcsi ítélet meghozatalának képessége, mint kompetencia

A jogalkotók törekvése, hogy minden előforduló élethelyzetre nézve konkrét, egységesen értelmezhető útmutatást adjanak azok számára, akik tevékenységére vonatkozóan hatályos a szabályozás. Ez azonban nem minden esetben lehetséges. A jogalkotó által megalkotott absztrakciók, a jogi normák nem fedhetik le minden esetben a való világ helyzeteinek végtelen sokszínűségét, hiszen az át-

---

¹⁴⁹ Révai Nagy Lexikona, 6. kötet: „Erkölcstan” szócikk. Budapest, 1991, Szépirodalmi és Babits Könyvkiadó, 649. oldal.

¹⁵⁰ HORVÁTH Ferenc: *A titkosszolgálati etika pszichológiai vonatkozásai. Társadalom és Honvédelem. „A Haza szolgálatában” című konferencia anyaga. Megjelenés alatt.*

láthatatlan mennyiségű és komplexitású szabályozást eredményezne¹⁵¹. Még ha ez lehetséges lenne is, bizonyos műveleti helyzetekben magas stressz szint mellett kell döntenie olyan kérésekben, melyek még hosszas, higgadt jogi elemzést követően is vita tárgyát képezhetik. Ilyen esetben az a kérdés, hogy a végrehajtó állomány felvetődő munkafeladatai során észleli-e egyáltalán a jogi kétértelműséget, az erkölcsi érzéke fékezi-e annyira, hogy az automatikus végrehajtás helyett állásfoglalást kérjen munkatársaitól, feletteseitől.

„Kompetencián egy személy alapvető, meghatározó jellemzőit értjük, amelyek okozati kapcsolatban állnak az adott munkakör ellátásához szükséges kritérium-szintnek megfelelő hatékony és/vagy kiváló teljesítménnyel”¹⁵². Álláspontom szerint e definíció alapján az erkölcsileg helyes ítéletek meghozatalának és végrehajtásának képességét tekinthetjük kompetenciának, mely fejleszthető.

Fiedler és Garcia kognitív erőforrás elmélete¹⁵³ szerint stresszhelyzetben nem a döntéshozó szellemi kvalitásai határozzák meg a sikerességet, hanem a rutinja. Ez alapján önállóan véghezvitt, helyes helyzetértelmezésre csak abban az esetben számíthatunk a műveleti helyzetekben jellemző magas stressz szint mellett, ha a morális ítéletek meghozatalának képessége készségi szinten begyakorolt folyamat és belülről fakadó igény. Az *elméleti ismeretek* szintjén még aktív energia befektetés kell a helyes megközelítés előhívásához, de még a *jártasság* szintjén is labilis a tudásanyag személyiséggel történő összekapcsolódása, stresszhelyzetben könnyen az ösztönös, vagy korábban beidegződött reakciómódokhoz nyúlunk vissza, ami nem feltétlenül az erkölcsileg helyes megoldást hozza. A tudásanyag integrálása a személyiséggel a *készségi szintű* tudás jellemzője, amikor már viszonylag gördülékenyen történik a helyes választás, alacsony energia befektetés mellett¹⁵⁴.

Az erkölcsi ítélet, mint attitűd

A szociálpszichológia kiterjedt kutatásokat folytat az attitűdök témakörében, melyekről Rita L. Atkinson és munkatársainak „Pszichológia” című műve kiváló áttekintést ad. Az attitűd mint fogalom értelmi (tudáselemek az attitűd tárgyá-

---

¹⁵¹ SÓTI Kálmán: *Általános jogelméleti és közjogi ismeretek*. In.: Dr. Kincses Ildikó (Szerk.): *Közigazgatási és integrált rendészeti ismeretek I. kötet, 1. fejezet*. Budapest, 2012, *Rendészeti Szakvizsga Bizottság*, 9-45. oldal.

¹⁵² MOHÁCSI Gabriella: *Kompetencia modell nemzetközi környezetben*. 1-2. rész. *Humánpolitikai Szemle*, 1996. 11-12. szám. 3-11 és 3-15. oldal.

¹⁵³ id. Peter WARR (ed.): *Psychology at Work*. 4. kiadás, 9. fejezet: *Leadership and Management*, 1996, Penguin Books, 254-279 oldal.

¹⁵⁴ BARTHA Lajos: *Pszichológia*. Budapest, 1997, Műegyetemi Kiadó, 158-163. oldal.

ról), érzelmi (érzések azzal kapcsolatban) és viselkedési komponensből (vele kapcsolatos akcióink, reakcióink) épül fel. Az egyén igyekszik attitűdjeiből többé-kevésbé koherens rendszert felépíteni, viszonyulásmódjainak *értelmi-, érzelmi-, viselkedéses* aspektusait összhangba hozni¹⁵⁵. Ebben a fejezetben megvizsgálom, hogy az erkölcsi ítéletek értelmezhetőek-e az attitűdfogalom keretein belül.

Az erkölcsi ítéletek a minket körülvevő emberi közösség normáival való azonosulás bázisán alakulnak ki. A magatartás mögött meghúzódó viselkedési szándék, majd a megvalósított viselkedés felfogható egy választásként. Az egyén szocializációja során, modelltanulás útján kvázi készen kapott helyzetmegoldási viselkedéskészlete, majd később az élettapasztalatai során absztrahált, erkölcsi helyzetekkel kapcsolatos mentális modelljei, sémái közül választ ki olyat, ami adott helyzetben összeegyeztethető az én-képével. A viselkedés etikai tartalma tehát az információfeldolgozás kognitív folyamatai mellett, a szelf-koncepció érintettségénél fogva, érzelmileg is erősen átitatott. Az erkölcsi ítéletek így akár az attitűdfogalom keretein belül is értelmezhetőek. Rendelkezünk bizonyos *ismeretekkel* arról, hogy adott helyzetben mit lenne helyes és mit lenne helytelen tenni, ezekkel az erkölcsi normákkal szemben *érzelmi viszonyulást* alakítunk ki, és mindez természetesen végső *viselkedésünk* szintjén is megjelenik majd.

Az attitűdök ismérvei vonatkoztathatóak az erkölcsi ítéleteinkre is. A szocializáció során átvett attitűdök révén hatékonyan igazodunk a társadalmi közegehez, melyben élünk, általuk fejezzük ki identitásunk gerincét adó értékeinket, viszonyulásmódjainkat. Az attitűdök koherens egészzé szervezik tudásunkat és az érzelmi komponens révén a személyiségünkbe integrálják azt¹⁵⁶. Erőteljes igény él bennünk attitűdjeink és cselekedeteink összhangjára. Az összhang megbomlása kellemetlen, ezért helyreállító lépésekre késztet minket¹⁵⁷. Ha egy adott cselekedetünk nem áll összhangban erkölcsi ítéleteinkkel, vagy égető büntudatot és szégyent élünk át, vagy meggyőzzük magunkat, hogy tulajdonképpen helyesen cselekedtünk. Ilyenkor valójában a viselkedéshez igazítjuk a kognitív és az emocionális komponenst. Ez a jelenség a kognitív disszonancia redukció¹⁵⁸, ami erősen ronthatja az erkölcsi ítéletek minőségét. Ezen én-védő mechanizmusok ellen

---

¹⁵⁵ Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E SMITH, Daryl J. BEM: *Pszichológia. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 522-524. oldal.*

¹⁵⁶ *Ugyanott. 524-525. oldal*

¹⁵⁷ Elliot ARONSON, Carol TRAVIS: *Történetek hibák (de nem én tehetek rólok) – Az öngazolás lélektana. Budapest, 2009, Ab Ovo, 20-43. oldal.*

¹⁵⁸ Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E SMITH, Daryl J. BEM: *Pszichológia. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 527. oldal.*

hat a fejlett önismeret, ego-rugalmasság, tudatosság, önreflexió, önkritika képessége, így ezek fejlesztése a szervezeti szocializáció során erkölcsi hozadékkal jár.

A titkosszolgálati pályakörre jelentkező újoncok civil helyzetértelmezési sémaik talaján eleinte könnyen élhetnek át belső konfliktust a tevékenységi körrel kapcsolatban. A titkosszolgálatnál a fedőszerep hitelessége érdekében „hazudni” kell, az információgyűjtés során „leskelődni”, „hallgatózni” szükséges. Fontos, hogy ezen erkölcsi színezetű belső konfliktust gyorsan tudatosítsuk és hatékonyan oldjuk fel. Az elvégzett munka pozitív erkölcsi tartalmába vetett hit ugyanis komoly motivációs potenciált hordoz magában. Az a munkatárs, aki szilárd hittel rendelkezik tevékenysége erkölcsi fundamentumát illetően, óriási erőfeszítésekre lesz képes, aki viszont nem bizonyos abban, hogy a „jó oldalon áll”, aki úgy érzi, etikai érzékével, erkölcsi meggyőződésével ellentétes viselkedést várnak el tőle, nem lesz hatékony.

A titkosszolgálati munkát végzők élhetnek morális dilemmák nélkül, ha sikeresen elhárítják, tudattalanba szorítják az erkölcsileg aggályos helyzetek emlékeit. Ebben az esetben azonban folyamatosan fennáll a feldolgozatlan belső konfliktusok előtörésének veszélye, ha az egyén elhárításra fordítható energiái lecsökkennek, például egy krízishelyzetben. Az egészséges működésmód bátorítása érdekében az e pályakört betöltők esetében fontos foglalkozni a munkafeladatok során jelentkező morális dilemmákkal. A képzések során, megfelelő támaszadás és iránymutatás mellett, szorgalmazni kell az állandó önreflexiót, a kételyek megfogalmazását. Ki kell alakítani az erkölcsi dilemmák őszinte megbeszélésének kultúráját. Ennek része, hogy az egyén képessé válik arra, hogy túllépjen a sztereotip véleményalkotáson, az öngazolásokon és elhárításokon.

Erkölcsi kötelességként is megragadható kérdés tehát a személyiség érettsége, integritása felé való egyéni törekvés, a fejlődési igény, az átvett, kialakított attitűdök tudatos felülvizsgálata, mely gyakorlatorientált képzési módszerekkel támogatható. E tréningek módszertanának kidolgozása meglátásom szerint fontos feladat a rendvédelmi szerveknél.

Az erkölcsi ítéleteket attitűdként értelmezve az attitűdkutatás által felhalmozott jelentős eredményeket átvetíthetjük az etika kutatásába. Az attitűdskálák szerkesztésének elveit felhasználva mérhetővé válhatnak az egyéni erkölcsi ítéletek, az attitűdváltoztatás, befolyásolás és meggyőzés szakirodalom által leírt fogásai pedig az erkölcsi ítéletek fejlesztése során alkalmazhatjuk. További vizsgálatok során elemezni szükséges, hogy az erkölcsi ítéletek a gyakorlatban valóban úgy működnek-e, mint más attitűdök, vagy pedig vannak olyan specifikumai, melyek kiemelik e körből.

Az erkölcsi ítélet meghozatala, mint információfeldolgozási folyamat

Az ember a környezetében megjelenő információkat a figyelmi, érzékelési, észlelési, gondolkodási, emlékezési folyamatokon keresztül dolgozza fel. Minél pontosabb belső reprezentációkat, mentális modelleket, sémákat képzünk le magunkban, annál hatékonyabban alkalmazkodunk a világhoz¹⁵⁹. A pontos valóságészlelés azonban igen sérülékeny folyamat, számos kognitív és érzelmi-motivációs jelenség torzítja¹⁶⁰. Az információfeldolgozási folyamat tipikus buktatói nehezítik az erkölcsi ítéletek meghozatalát is. Fontos ezeket megismerni és tudatosan kontrollálni.

A figyelmi működésünk és rövid távú munkamemóriánk csak korlátozott számú ingert képes kiemelni a teljes valóságból, márpedig a végső erkölcsi ítélet szempontjából nem mindegy, hogy mely tényeket emeljük ki és hogyan értelmezzük azokat. A szelektív észlelés és a konstruktív emlékezet révén azt vesszük észre, úgy azonosítjuk be a dolgokat és arra emlékszünk utólag, ami megfelel az előzetesen kialakított elképzeléseinknek. Ha valamely részletet nem tudunk felidézni, azt is előzetesen átvett, vagy kialakított mentális modelljeink alapján pótoljuk ki¹⁶¹. Ez a véleményalkotási módszer, a rendkívül energiatakarékos sémás információfeldolgozás és a heurisztikus döntési mechanizmus nem könnyíti meg az igazságos, helyes ítéletek meghozatalát, ám kialakulása az evolúció során valószínűleg a túlélésünket szolgálta. Véleményem szerint a kérdéskörre alkalmazható a híres 80-20-as Pareto-elv, azaz 20% energia befektetés árán 80%-os pontosságú ítéletet hozunk, a további 20% pontosság eléréséhez pedig még további 80% energiát kellene befektetnünk. Ez a legtöbb hétköznapi élethelyzetben nem fér bele az időbe. A helyes erkölcsi ítéletekhez tehát valóság-hű, működőképes erkölcsi sémákra és kellő időre van szükség. Az erkölcsi döntések pszichikai folyamatainak vizsgálatára a fentiek szerint külön kutatást lehet indokolt szervezni.

Az információfeldolgozási torzításokon kívül számos érzelmi-motivációs torzítás is nehezíti a helyes ítéletek kialakítását. Elfogultság, személyes érintettség, vágyak, hiányállapotok, az attitűdtárgyhoz kapcsolódó pozitív, vagy negatív érzelmek és az általános alaphangulat is erősen befolyásolják döntéseinket¹⁶². Mindezen befolyásoló tényezők szerepére gyakorlati képzések során lehet és kell

---

¹⁵⁹ Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E SMITH, Daryl J. BEM: *Pszichológia. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 514. oldal.*

¹⁶⁰ Forgács J. P.: *A társas érintkezés pszichológiája. Budapest. 1996. Kairosz.*

¹⁶¹ Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E SMITH, Daryl J. BEM: *Pszichológia. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 243. oldal.*

¹⁶² *Ugyanott. 323-324. oldal.*

rábreszteni a titkosszolgálati pályára lépő hallgatókat, hogy minden körülmények között legyen esélyük megalapozott ítéleteket hozni.

Az ember erkölcsi karakterének pszichológiai alapjai

A pszichológiai iskolák emberképe és az erkölcsi felelősség kérdése

A filozófusok sokáig abban látták az ember különlegességét, egyedülállóságát az állatokkal szemben, hogy a Homo Sapiens tudatos¹⁶³. Ez a tudatosság erkölcsi értelemben is egyedülállóvá tette az embert, hiszen „megízlelvén a jó és rossz tudásának gyümölcsét”, már felelőssé vált a tetteiért. Az erkölcsi ítélet választás eredménye. Ha nincs választási lehetőség, nem beszélhetünk erkölcsi felelősségről sem¹⁶⁴. Márpedig az ember esetében a döntés szabadságát, a szabad akaratot többször megkérdőjelezték a tudomány története során. A különböző pszichológiai iskolák az emberi viselkedést determináló külső és belső erőket állították középpontba.

Az emberi viselkedés rendkívül komplex és sokrétű. A pszichológia nem rendelkezik egységes emberképpel, átfogó paradigmával, tudományos elméletei különböző nézőpontokból kiindulva vizsgálják az emberi viselkedést, egymással konkuráló magyarázatokat adva a megfigyelt folyamatokra. Igaz ez az erkölcsi normák átvételének folyamatára, a szocializációra is, melyet befolyásolnak az öröklődés biológiai tényezői, az egyéni idegrendszeri sajátosságok és a környezeti, szociális hatások, tanulási folyamatok is. De melyik milyen mértékben? Rita L. Atkinson és munkatársai „Pszichológia” című összefoglaló művükben kimerítő áttekintést adnak e témáról¹⁶⁵.

Sigmund Freud hívta fel a figyelmet a tudatalatti erejére, arra, hogy nem feltétlenül vagyunk önmagunk tudatos urai, hiszen ösztöneink, vágyaink a háttérből észrevétlenül befolyásolják döntéseinket. Freud szerint több énrész dinamikus egyensúlya határozza meg személyiségünk működését. A velünk született, azonali kielégülést kereső, önző, mohó „Ösztönét” az ödipális konfliktus feloldásaként kialakuló „Szuperego” ellensúlyozza, mely a szülői, társadalmi normák azonosulás útján kialakult leképződése a személyiségen belül. Freud elmélete szerint a „jó és a rossz”, az „ördög és az angyal” a saját személyiségünkön belül harcol a

---

¹⁶³ PAIS István: *A filozófia története*. Budapest, 2005, Szerzői Kiadás, 13. oldal.

¹⁶⁴ PAULKER Ákos: *Bevezetés a filozófiába*. Budapest. Paulus Hungarus – Kairosz. ISBN 963 9137 588. 93. oldal.

¹⁶⁵ Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E SMITH, Daryl J. BEM: *Pszichológia*. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 19-24. oldal.

lelkünkért, míg tudatos én-részünk, az „Ego” próbál egyensúlyt teremteni közöttük. Az Ego elhárító mechanizmusai segítenek elfojtani, tudattalanba szorítani azokat a tényezőket, melyek nem egyeztethetők össze az én-képpel. Mindez rengeteg energiát von el a személytől, ami az alkotóképesség rovására megy, megbetegít. Az erkölcsi dilemmák kérdésköre, a hajlamok és kötelességek összeütközése tehát elsősorban, mint megbetegítő erő képezte a pszichoanalízis érdeklődésének tárgyát. Összességében Freud esettanulmányokra alapozott emberképe viselkedésünk belső determináltságára hívta fel a figyelmet.

Néhány évvel később az Amerikai Egyesült Államokban a tudományos kritériumoknak is megfelelő kísérleti megközelítés eredményeképpen körvonalazódott a Behaviorista iskola, mely a szubjektumot egyszerűen kizárta a kutatás fókuszából és csak a viselkedésre, mint objektíven tanulmányozható változóra koncentrált. A behavioristák emberképe szélsőséges külső determináltságot körvonalazott. Álláspontjuk szerint az ember nem hoz döntéseket, mindössze kondicionálási és modelltanulási folyamatok során rögzült válaszokat alkalmaz a különböző élethelyzetekben, annak eredményeképpen, hogy jutalmat, vagy büntetést kapott-e, megerősítést, vagy kioltást alkalmazott-e adott viselkedésre nézve a környezete. A helyes viselkedés tehát nem más, mint kondicionálás, tanulás eredménye. E nézőpontnak kevésbé szélsőséges képviselői a szociális tanuláselméleti megközelítés hívei, akik a modelltanulás fontosságára hívták fel a figyelmet.

A biológiai megközelítés törekvése, hogy a viselkedés és a mentális események hátterében álló neurobiológiai folyamatokat tanulmányozza. Az öröklődés, a veleszületett temperamentum, az ösztönök, hormonok, idegrendszeri folyamatok, agyi lokalizáció tanulmányozása révén számos pszichés folyamat biológiai hátterét sikerült feltárni. Ez a megközelítés Freudhoz hasonlóan az emberi viselkedés belső determináltságára utal.

Az Ember méltóságát és erkölcsi felelősségét a humanisztikus pszichológia teóriái állították újra helyre. A „Harmadik erő” képviselői szerint sem a belső, sem a külső erők nem döntőek az ember viselkedését illetően, hanem az alakképző tendencia, az önmegvalósítás igénye az, ami a legfőbb humán hajtóerő. Jeles képviselőjük, Abraham Maslow a szükségletek piramisával írta be nevét a tudomány történetébe. E piramis az etika szempontjából is tanulságos.

Maslow kiemelkedő, önmegvalósító közéleti személyiségek életútját, motívációit elemezte. Elmélete szerint az ember motívációi egymásra épülnek és ha az alacsony szintű szükségletek nincsenek kielégítve, a magasabb szintűekre nem

fordíthatunk kellő energiát¹⁶⁶. Ebből következik, hogy a piramis csúcsára lokalizált önmegvalósítási igény, melyen belül a moralitás is helyet kap, csak akkor érvényesülhet, ha az alapvető létfenntartás, a biztonság igény, a szeretet és megbecsülés szükséglete, a szellemi kihívások és az esztétikai igények már kielégültek. Ezért olyan szűk a moralitás mozgástere. E modell érvényességét érdemes további vizsgálatok tárgyává tenni, ugyanis vannak, akik elemi szükségleteik kielégületlensége ellenére is becsületesek, míg mások magas szintű szükségletkielégítettség mellett is megszegik a normákat. Valószínűsíthető, hogy a morális hajtóerő másként működik, mit az elemi motivációs állapotok.

Ebből a tudománytörténeti kitekintésből is kitűnik, hogy mennyi vitás kérdést vet fel az emberi lélek, és azon belül az etikai ítéletek tanulmányozása. A kérdéskör komplexitására jellemző, hogy a fent részletezett, versengő elméletek nem feltétlenül zárják ki egymást, egyszerre is lehetnek igazak, hiszen az emberi viselkedésnek több szintje van.

Erkölc, kultúra, szocializáció

A szocializációs „közeg”, a kultúra a nem genetikus úton öröklődő információk rendszere, generációk alakítják és adják át egymásnak. Ha új ember kerül egy közegbe (pl. születés, új csoporttagság, szervezetbe lépés), a szocializáció folyamata révén e közösség értékeit, normáit, hiedelmeit, ismereteit, gondolkodási sémáit, nyelvhasználatát, ünnepeit, hagyományait, rítusait, szerepeit tanulja meg, veszi át. Ez a folyamat lezajlik a titkosszolgálati állományba kerülők esetében is. Korábbi sikeres szocializációs tapasztalataik növelik a szervezeti bevalás esélyét, a megfelelő szocializáltság alkalmassági követelmény, ezt a folyamatot azonban képzések formájában aktívan is támogatni kell ebben a speciális közegben.

A szocializáció tanulási folyamat, tartalmaz tudatos elemeket, de nagyrészt tudattalanul zajlik a társadalom és tárgyi környezet működésének megismerése. Az átvett normák egy része nyílt, kimondott, megfogalmazott, leírt, más részük viszont rejtett, nem hivatalos, nem kimondott. Az erkölcsi normák elvárt viselkedések, gondolkodásminták. Az esetek többségében ideálképet közvetítenek, totális megfogalmazással tiltanak, vagy követelnek¹⁶⁷.

---

¹⁶⁶ Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E SMITH, Daryl J. BEM: *Pszichológia*. Budapest, 1995, *Osiris-Századvég*, 402. oldal.

¹⁶⁷ POPPER Péter: *Felnőttnek lenni...* Budapest, 2000, *Saxum*, 85. Oldal.

A társadalmi normák nagy része ellentétben áll az ember ősi, ösztöneivel, önkontrollt, önérdekről való lemondást, a közösségi érdekek előtérbe helyezését követelik meg. Betartásuk aktív energia befektetést, a biológiailag alapértelmezett igények visszaszorítását kívánja meg az embertől. Csoportnyomás nehezedik ránk, mely negatív értékeléssel, kirekesztéssel fenyeget, ha nem a normáknak megfelelően viselkedünk.

A pusztá érdekből való normakövetés helyett valódi értékátvétel, nevelőkkel való azonosulás akkor jön létre, ha két tényező együttesen van jelen: az értéket közvetítő személyek szeretete, és az ennek elvesztésétől való félelem¹⁶⁸. Ha a kettő közül az egyik hiányzik, elakad a folyamat. Wesley C. Becker a szülői stílusokat vizsgálva fogalmilag hasonló dimenziókat tárt fel. Ő a „melegség-ellenségesség” és a „korlátozás-engedékenység” változóit találta meghatározónak a gyermek személyiségének alakulása szempontjából¹⁶⁹. Összefoglalója alapján, ha a melegség és a korlátozás egyaránt jelen van, akkor támogató, demokratikus közegről beszélhetünk, ahol kétirányú kommunikáció, megindokolt büntetés a jellemző, így szociábilis, életszerető, teljesítmény motivált személyiség alakul ki, az alany azonosul a normarendszerrel, felfogja, hogy a szabályok közmeg egyezéssel rugalmasan alakíthatóak, és a gördülékeny együttélést szolgálják. A félelem szeretet nélkül (ellenséges, korlátozó nevelői hozzáállás) megkövetelő, hideg, autokrata, elutasító légkört eredményez. Az ilyen szocializációs közeg abszolút normarendszer alapján, másokhoz viszonyítva értékkel. Ennek eredményeképpen elfojtott agresszió, alacsony kreativitás, csekély spontaneitás, negatív énkép alakul ki. Az így felnövő ember szó szerint értelmezi a szabályokat, azokat abszolút érvényűnek tekinti, intoleráns a normaszegőkkel szemben, viszont ő maga megszegi a normákat, ha alkalma nyílik erre. Igyekszik elkerülni a megrovást, és a büntetést, a bűntudat erős szorongást, önvádat kelt benne. Vakon követi a tekintélyszemélyeket, az információkat a szerint értékeli, hogy ki mondta őket. A szeretet félelem, korlátozás nélkül viszont megengedő, meleg, de követelmények nélküli légkört eredményez, melynek hatására éretlen, vidám, felelőtlen, kreatív, döntésképtelen, önállótlan lesz a gyerek. Ha sem szeretet, sem félelem nincs jelen a szocializáció során, ellenséges, engedékeny, elhanyagoló, szülő-centrikus a nevelési közeg, kevés a kommunikáció, gyakori a mások előtti büntetés. Ilyen helyzetben nincs kivel azonosulni, ami mentális és érzelmi sérülé-

---

¹⁶⁸ Ugyanott. 89. oldal.

¹⁶⁹ BECKER W. C.: *A szülői fegyelmezés különböző fajtáinak következményei.* In: KÓSA Éva, RITOÓK Magda (Szerk.): *Fejlesztélektan szövegyűjtemény tanárszakos hallgatók számára.* Budapest, 1990, Tankönyvkiadó, 7-51. oldal.

seket eredményez. A szocializáció megfelelő közvetítő személyek híján nem zajlik le sikeresen és torz, antiszociális (társadalomellenes), vagy aszociális (társadalomtól elforduló) személyiségfejlődés megy végbe.

Gond tehát, ha az értékátvétel tehát nem zajlik le teljes sikerrel. De olyan eset is van, mikor a szocializáció, az értékátvétel sikeresen lezajlik, a szűkebb szocializációs közeg normái azonban abnormálisak, nem állnak összhangban a társadalmi értékekkel (pl. zsebtolvaj dinasztia). Mindkét esetben előfordulhat összeütközés a társadalmi és jogi normákkal.

A szocializáció folyamán az értékátvétel, a társadalmi normákkal való azonosulás meg kell, hogy történjen. Az amerikai szociológus, Robert Merton anómia elmélete szerint¹⁷⁰ a társadalmi együttélésnek vannak mindenki által elfogadott céljai (stabilitás, család, életszínvonal, fogyasztás, stb.) és eszközei (munkába járás, adófizetés, jogkövetés, stb.). A társadalom stabilitásának alapja, hogy az emberek legtöbbször ezeket „konformista” módon elfogadják. Az egyén háttérbe szorítja ősi ösztöneit, önző igényeit, cserébe biztonságot kap (infrastruktúra, intézmények, társas támogatás, stb.), társas elfogadást, társadalmi megbecsülést szerezhet. Az emberek egy csoportja egyetért a társadalmi célokkal, azonban nem fogadja el magára nézve kötelező érvényűnek a társadalmilag elfogadott eszközöket ezek megszerzéséhez. Ezek az emberek jelentős státusz igényvel rendelkeznek, ők az „újítók”, akik a jogi kiskapukat megtalálják (fehér galléros bűnözés). Az emberek másik csoportja menekül a harc elől, elutasítja, leértékeli a társadalmi célokat, a társadalmilag elfogadott eszközöket azonban, kiüresedett rituáléként, magára nézve is elfogadja, követi. Önmagában kriminológiai szempontból nem jelentős a szerepük, viszont az ebbe a csoportba tartozók átbillenhetnek abba a stációba, mikor a társadalmi célok után a társadalmi eszközöket is elutasítják már (lásd következő bekezdés). Sajnálatos életpálya, mikor valaki eredetileg „konformista” szeretne lenni, de nem képes elérni a mindenki által hajtott célokat. Mivel nem hajlandó az elfogadott eszközöket elutasítani (becsületesen akar élni), frusztrálódik, és kénytelen elutasítani az addig áhított célokat: „ritualista” lesz. Ha a jelentős frusztrációt aztán nem megfelelő módon kezeli, például tudatmódosító szerekhez nyúl, előbb-utóbb a társadalmi eszközök használatára sem lesz esélye. A társadalmi céloktól és eszközöktől elfordult, „visszahúzódtak” emberek „nem élnek együtt” a társadalommal, szociológiailag „idegenek” (alkoholisták, drogosok, pszichiátriai betegek, hajléktalanok), kiszolgáltatottságuknál fogva könnyen kriminalizálódhatnak. Azok, akik ambivalensek mind a társadalmi célok, mind a társadalmi eszközök vonatkozásában, „lázádozó”, akik,

---

¹⁷⁰ *id. Anthony GIDDENS: Szociológia. Budapest, 1995, Osiris Kiadó, 146-147. oldal.*

ha eléri a kritikus tömeget, társadalmi változásokat, forradalmakat keltenek életre, és a fennálló rend ellen dolgoznak.

A titkosszolgálatok társadalmi funkciójának megértése, elfogadása a munkavállalók elkötelezettsége szempontjából alapvető kérdés. A történelem fordulatai során egy-egy rezsim leköszönése, vagy létrehozása kapcsán a titkosszolgálati munkatársaknak állást kellett foglalniuk, erkölcsi és/vagy jogi felelősséget kellett vállalniuk együttműködésükért. Szerepet játszhat-e a titkosszolgálat a túlhaladott társadalmi működésmódok reformjában, vagy minden körülmények között a Status Quo fenntartása a cél? Kit, vagy mit szolgálunk? A titkosszolgálatok a nemzet biztonságát hivatottak szolgálni. A közigazgatás rendszerében a belügyminiszter irányítása révén a kormánynak vannak alávetve, felügyeletükben ugyanakkor a Nemzetbiztonsági Bizottság révén a parlament is részt vesz. A nemzetbiztonság kérdései átívelnek az egyes kormányciklusokon, a titkosszolgálati pályán lévők Magyarország érdekeit szolgálják¹⁷¹. A társadalmi célok és eszközök stabilitását szolgálják, illetve e tekintetben elfogadják az irányító szervek utasításait. A végrehajtó állomány nem rendelkezik közvetlen és teljes rálátással a nemzetbiztonság és a nemzeti érdek stratégiai kérdéseire vonatkozásában, e szint tehát kénytelen beérni a hittel, hogy a döntéshozók pártatlanul, önérdékmentesen, elhivatottan és kompetensen szolgálják a köz érdekeit. Az ennek esetlegesen ellentmondó információk súlyos erkölcsi-, érzelmi-, motivációs válságot idézhetnek elő a titkosszolgálati pályakör betöltőiben.

Az erkölcsi karakter fejlődése

Eddigi érvrendszerünk erkölcsi ítéleteinket és választásainkat az attitűdfogalom, illetve a kompetencia fogalom keretén belül értelmezte, azt sugallván, hogy akár felnőtt korban is tanulható, alakítható, változtatható jelenségről van szó. Fontos ugyanakkor áttekinteni azt is, hogy az ember erkölcsi fejlődése hogyan alakul gyermekkorban, milyen szinteken történhet megrekedés a folyamatban, hiszen a súlyosabb hiányosságok pótlása túlmutat a képzések lehetőségein.

A neurológiai kutatások részben alátámasztották a Freud által leírt, több énrészből álló személyiséget, amennyiben az agytörzsre és a limbikus rendszerre lokalizálhatóak az ösztön vezérelt, tudattalan reakciómódok, míg a tudatossá-

---

¹⁷¹ *Izsa Jenő: Erkölcsi aspektusok, dilemmák, konfliktusok a titkosszolgálati szakmai tevékenységben, avagy a szakmai etika kérdései. HVK Hadtudományi tájékoztató. 2001. 37-56. oldal.*

gért, az ösztön szabályozás képességéért az evolúció során legfrissebben kialakult agyi képletünk, a neokortex, a homloklebeny felel, melynek teljes kifejlődése az egyéni idegrendszeri fejlődés során kb. 13-14 éves korra tehető¹⁷². Ez a tény érdekes egybeesést mutat a gyermek erkölcsi fejlődésének folyamatával, rávilágít az értelmi fejlődés és az erkölcsi fejlődés szoros kapcsolatára.

Jean Piaget¹⁷³ szerint a gyermek értelmi fejlettsége az úgynevezett szenzomotoros szakaszban, körülbelül kétéves koráig nem teszi lehetővé, hogy tudása legyen jóról, és rosszról. Az explorációs készlet és a funkcióöröm a fő hajtóerő, miközben a manipuláció fejlődésével párhuzamosan a kezdeti agytörzsi, reflexes működésmódok egyre inkább háttérbe szorulnak. Ha az ilyen korú gyerek „rosszat” cselekszik, tudatlanságból hágja át a normákat, az örömszerzés vezérli. Az idegrendszer érése, a tanulási folyamatok révén hároméves korára már tudja, megtapasztalta, hogy vannak tiltások, elvárások. A társadalmi szabályokat elsősorban a szülők közvetítik, egységes rendszert azonban még nem alkotnak ezek, csak egyes cselekvésegységekre nézve alakulnak ki szabályfoszlányok. Bizonyos viselkedésformákat követően a gyerek rosszállással, büntetéssel szembesül. Különböző büntető hatalom jelenlétének hiányában azonban azt teszi, ami számára jó. A gyerekek ebben az életkorban még úgy képzelik, hogy erkölcsi normák abszolúta, megkérdőjelezhetetlenek, betű szerint érvényesek, ugyanolyan örök érvényű evidenciák, mint a természeti törvények. Ez az erkölcsi realizmus jelensége. Mivel a szülő a gyerek tetteinek következményei kapcsán büntet a legtöbbször, a gyerekek is a tettek következményeit veszik alapul, mikor jóról és rosszról döntenek, nem pedig a szándékot. Hétéves korában, mikor kognitív fejlődése eléri a konkrét műveletek szintjét és képes fejben mentális reprezentációkat alkotni helyzetekről, a gyermek az etikai normákat illetően egyre sikeresebben azonosul a szülői állásponttal, megszólal a belső lelkiismereti hang, büntudatot, szorongást képes átélni, ha helytelenül cselekszik, így lassan a saját belső igényévé válik a helyes viselkedés. A gyerek felfogja, hogy a szabályok, normák közmegegyezés eredményeként jönnek létre és egyetértéssel, érdekegyeztetéssel akár át is alakíthatóak. A cselekedeteket a szándékok és körülmények figyelembe vételével értékeli. A gyermek 13-14 éves korára éri el a formális műveletek szintjét, ekkorra képes szisztematikus logikai gondolkodással elemezni, absztrahálni helyzeteket, ami az erkölcsi ítéletek szempontjából is új perspektívákat nyit.

---

¹⁷² Daniel GOLEMAN: *Érzelmi intelligencia*. Budapest, 1997, Háttér Kiadó, 25-31. oldal.

¹⁷³ Jean PIAGET, Barbel INHELDER: *Gyermeklélektan*. Budapest, 1999, Osiris, 110-117. oldal.

A Chicagói Egyetem kutatója, Lawrence Kohlberg¹⁷⁴ vizsgálatai szerint a fejlődés nem ennyire egyöntetű, felnőtt koráig nem mindenki jut el feltétlenül az erkölcsi fejlődés legmagasabb szintjeire. Vizsgálati módszere abból állt, hogy történeteket mondott el, majd indoklásos értékelést kért a főszereplők viselkedésével kapcsolatban és a válaszokat elemezte.

Az egyik történet szerint Heinz úr felesége halálos beteg, az orvosok szerint egy hónapja van hátra, hacsak nem kap a helyi patikus különleges, új készítményből, melynek ára 2000 dollár. Mivel a férfinak csak 1000 dollárja van, kéri a patikust, hogy részletfizetéssel kössék meg az üzletet, amíg nem késő, de a patikus nem ad hitelt. Ha másnap éjszaka Heinz úr betör és ellopja a gyógyszert, helyesen cselekszik, vagy sem? Miért?

A válaszok elemzése során Kohlberg azt tapasztalta, hogy tízéves kor alatt a gyerekek többsége még nem érte el az erkölcsi fejlettség konvencionális szintjét, haszonelvűen gondolkodott és a „büntetés elkerülése, illetve jutalom elnyerése” dimenzió mentén értékelte a helyzeteket. Egocentrizmus, hedonizmus jellemezte az ítéleteiket, az egyén saját igényei, félelmei tükrében döntött, közvetlen következmények alapján. Ebben a szakaszban az erkölcsi parancs az azt kiadó személyhez van kötve, annak jelenléte nélkül nem létezik. E prekonvencionális szinten belül az erkölcsi szempontból fejletlenebb válaszokat a „*Büntetésorientáció*” jellemezte, azaz a cél a büntetés elkerülése volt. Fekete-fehér, végletes gondolkodás, heteronóm erkölcs, abszolút normák jelennek itt meg a válaszokban, jellemző a „szemet szemért” elv. A „*Jutalomorientáció*” szakaszában viszont már inkább pozitív viszonyulások jellemzőek, a jutalom elnyerése a cél. Az a helyes, ami nekem jó. Jellemző tehát az individualizmus, az egyenlődsdi, a csereegyensúlyra törekvés és a célelés elsődlegessége.

A vizsgálat eredményei alapján leghamarabb 10-13 éves kor között jelent meg a megfelelés igénye: a helytelenítés, bűntudat, megrovás elkerülésére való törekvés. Ez az erkölcsi ítéletek fejlődésének konvencionális szakasza. A felnőtt válaszadók többsége is e szintre jellemző válaszokat adott. Az erkölcsi ítéletek hátterében a csoport, vagy társadalom elvárásainak való megfelelés igénye áll, a közvélemény számít. Emellett a norma már kezd elvont jelleget öltetni, önállóan létezni. A konvencionális szint első szakasza a „*Jó gyerek orientáció*”, azaz a legfontosabb mozgatórugó a helytelenítés elkerülése a saját csoporton belül. Megjelenik a betyárbeccsület, „a mundér beccsülete”, sztereotip szeretet orientáció, empátia hatja át a válaszokat és megfigyelhető egy sztereotip lázadás a hatalom ellen. A helyes az, amit a csoport elvár tőlem. E szint másik szakasza a kissé már

---

¹⁷⁴ RANSCHBURG Jenő: *Jellem és jellemtelenség*. Budapest, 2002, Saxum, 62-72. oldal.

elvonatban „*Tekintélyorientáció*”. A cél itt a büntudat és a megrovás elkerülése, az egyéni kötelesség teljesítése, a társadalmi rend fenntartása, a szabályok betartása. A helyes az, amit a társadalom elvár tőlem. A rendvédelmi pályán ez a szemlélet már megfelelő alkalmazkodást eredményezhet.

A felnőtt, racionális logika képességének megjelenésével, a formális műveletek szakaszában, 13 éves kor felett jelentek meg a legmagasabb szintű erkölcsi elvek a válaszokban. Ez a posztkonvencionális szint, melyet Kohlberg kutatásai alapján csak a felnőttek 20-30%-a ér el. A „*Társadalmi szerződés orientáció*” szakaszában a többségi akarat, az erőszak elkerülése, a kölcsönös kötelesség hangsúlyozása jelenik meg a válaszokban. Az erkölcsi ítéletet nem befolyásolja a kapcsolat, a személy nem részrehajló. Megjelenik a konvenciókon túli, elvonatban erkölcs elvek szintje, az egyén belátja, hogy a társadalmi szerződések demokratikus úton megváltoztathatóak. Ha a törvény alapvetőbb erkölcsi elvbe ütközik, a törvény fenntartása helyett az új törvény megalkotását látja helyesnek az egyén. A legfejlettebb szakasz az „*Etikai elv orientáció*” elnevezést kapta. Jellemző az alapvető etikai elvek keresése és követése, az önkéntes, racionális szinten megélt elköteleződés, meggyőződés és az igazságosság, méltányosság, önálló gondolkodás, bizalom kiemelése. Ha ellentmondás adódik, az általános erkölcsi elvek elsőbbséget élveznek az aktuális törvényekhez képest, és az egyén vállalja a törvényi felelősséget.

A felvételi folyamat során Kohlberg módszere alkalmas lehet a jelentkezők erkölcsi ítéleteinek vizsgálatára. Kutatásokkal lehet szükséges megvizsgálni, hogy a Kohlberg által leírt különböző szinteken álló munkatársak mennyire képesek harmonikusan működni titkosszolgálati feladatkörben. A jelenlegi felvételi módszertanunk pusztán az egyén életvitelének kifogástalanságát vizsgálja, illetve olyan személyiségvonásokat, kontrollfunkciókat mér, melyek a jól szocializált személyeket jellemzik. Az önkontroll, a késleltetés, kitartás képessége, a jutalmazás önszabályozása valóban fontos alkalmassági kritériumok, azonban mindössze szükséges, de nem elégséges feltételei a megfelelő morális színvonalnak. A hatékony viselkedésszabályozás elegendő ahhoz, hogy a társadalmilag nem elfogadott reflexes és ösztönös reakciókat letiltja, de önmagában nem alapoz meg érett erkölcsiséget. A titkosszolgálati munkakört betöltők sajátos etikai normáknak kell, hogy megfeleljenek.

Érdeemes tovább kutatni az erkölcs és az értelmi fejlettség viszonyát. Az megalapozottnak látszik, hogy a magasabb nívójú erkölcsi ítéletekhez szükség van értelmi fejlettségre, de vannak magas intelligenciával rendelkező, morálisan igen alacsony színvonalon álló emberek. Valószínűsíthető, hogy a posztkonvencionális

erkölcsi színvonalhoz szükség van az érzelmi fejlettségre, emocionális intelligenciára is.

A kriminális személyiség

A felvételi eljárás során a klinikai pszichológia eszköztárának segítségével mindenképpen törekedni kell az erkölcsi fejlődést érintő súlyos elakadások kiszűrésére. Az ilyen jelentkezők titkosszolgálati pályára kerülése felveti a visszaélések lehetőségét, csorbíthatja a demokratikus garanciák érvényesülését, ronthatja a szolgálatok társadalmi megítélését.

A kriminálpszichológia a bűnelkövető ember lélektanával, annak személyiség szerkezetével, viselkedésének mozgatórugóival foglalkozik. Elsősorban az úgynevezett klasszikus, vagy etikai bűncselekmények elkövetőinél, diagnosztizálható és írható le speciális személyiségtorzulás, az antiszociális személyiségzavar (pszichopátia)¹⁷⁵. Kialakulása biológiai sajátosságokon túl (szélsőségesen ingerkereső) nevelési hatásokra is visszavezethető (szeretet, kötődés hiánya, agresszív bánásmód, rossz minták, elkényeztetés, elégtelen szocializáció, stb.). Az antiszociális személyiségű ember gyenge erkölcsi érzékkel, fejletlen lelkiismereti, bűntudati funkciókkal rendelkezik, nem törődik másokkal, csak a saját igényeinek azonnali teljesítését tartja célnak. Nem érti meg, hogy viselkedését, örömszerzését másokra való tekintettel korlátoznia kell, képtelen az akadályoztatás, frusztráció elviselésére. Viselkedése impulzív, nem tervez előre, amint keletkezik egy vágy egy ötlet, azonnal kivitelezzi azt. Életvitelében csalás, hűtlenség, eladósodás, bűncselekmények elkövetése jellemzően előfordul. Előszeretettel hazudozik, keresi a kaland, az izgalom lehetőségét, szélsőségesen ingerkereső. A pszichopata bűnöző nem tanul, így büntetés hatására nem változtatja meg viselkedését, a szociális normákhoz igazodni képtelen, legfeljebb megátssza azt. Az ilyen ember nem kötődik, nem szeret. Empátiás készsége fejletlen, nem jelent számára problémát, kárt okozni másoknak. Kapcsolataiban nem kitartó, könnyen leválik, képes azonban a jó benyomáskeltésre. Átmenetileg, ha érdeke azt kívánja, „pszichopata báj” jellemzi, kedvességet, odaadást színlel, manipulál, sajnálatja magát, hogy elérje célját, vagy elkerülje a büntetést. Az ilyen személy kiszűrését nehezíti, hogy a felvételi folyamat során képes önmagáról kedvező képet bemutatni, ráadásul a szorongás hiánya révén intellektuális teljesítménye jellemzően magas színvonalú, hisz nem fogja vissza aggály, kishitűség.

---

¹⁷⁵ Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E SMITH, Daryl J. BEM: *Pszichológia. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 480-483. oldal.*

A különböző bűnelkövetési formákra különböző személyiségtípusok, illetve pszichés betegségek hajlamosíthatnak. *Epileptoid* karakternél indulatszabályozási hiányosságokra visszavezethető bűnök gyakrabban előfordulnak. A magas *tesztoszteron szint* összefüggésben áll az agresszió mértékével¹⁷⁶. Az agy *homloklebenyének sérülései* (pl. baleset, fertőzés), az értelmi fogyatékoság különböző formái ugyancsak a viselkedésszabályozást érintik hátrányosan. A *kényszerbeteg* kényszerszorgolatai (kleptománia, pirománia, stb.), illetve a *paranoidok* túlzott érzékenysége is vezethet törvénybe ütköző viselkedésekhez. A *neurotikus* bűnöző irreális követelményeket épít be felettes énjébe és erős szorongását, bűntudatát tárgyiasítja, valósítja meg a bűnelkövetéssel, míg az *infantilis* bűnözőknél épp a szuperego kialakulatlansága, az önkontroll funkciók és az erkölcsi fejlődés elakadása okoz beilleszkedési problémákat. A *szereplési bűnözők* szélhámosság, csalás bűntettében élik ki önbemutatói törekvéseiket.

Pszichés betegségek esetén érdekes problémákat vet fel az erkölcsi felelőség kérdése, hiszen a normasértést megalapozó kóros működésmód nem egyéni döntés, választás eredményeképp jött létre. A büntetőjog bűnösség kérdésében a beszámíthatóságot teszi meg döntő kritériumnak, a tudatzavaros állapottal nem járó kórformákat nem veszi automatikusan büntethetőséget kizáró tényezőnek.

Ősi örökségünk: az agresszió

A titkosszolgálati eszközök és módszerek alkalmazása során az állomány részéről szükség van az ősi, agresszív ösztönkésztetések tudatos kontrolljára, hiszen bármilyen konfrontáció a célszemélyekkel lelepleződéshez vezethet.

Az ember magában hordozza evolúciós örökségét, páratlanul fejlett agykér-günk alatt máig megtalálhatóak az ősi idegrendszeri képletek, melyek túlélésünket szolgálták. Az agresszió nélkülözhetetlen volt a fajok közötti versenyben, azonban a társadalmi együttélés egyre komplexebb fokain egyre hatékonyabban kell fékeznünk ösztönös megnyilvánulásait. Stresszhelyzetben máig az ősi késztetések dominálnak¹⁷⁷, hacsak nem tanulunk meg készség szinten professzionális reakciómódokat. Az erkölcsi normák egy része éppen az agresszió felhasználásának elfogadható formáit határozza meg.

---

¹⁷⁶ HUSZÁR Ilona: *Az agresszió megjelenési formái a pszichiátriai kórképekben*. In: HÁRDI István (Szerk.): *Az agresszió világa*. Budapest, 2010, Medicina, 128-156. oldal.

¹⁷⁷ DANIEL GOLEMAN: *Érzelmi intelligencia*. Budapest, 1997, Háttér Kiadó, 430-432. oldal.

Agresszióknak nevezünk minden olyan szándékos cselekvést, amelynek indítéka – nyílt vagy szimbolikus formában – valakinek, vagy valaminek kárt, sérelmet vagy fájdalmat okozzon. A szándékos jelleg a pszichoanalitikus értelmezés szerint nem feltétlenül azonos a kár vagy sérelem *tudatos* előidézésével. Kifelé ölthet fizikai formát (verekedés, bántalmazás, rombolás), szóbeliségben is megjelenhet (sértegetés, bosszantás, megalázás, rágalmazás, káromkodás, durvaság), vagy rombolhat lelki síkon is (érzelmi zsarolás, fenyegetés, lenézés, terrorizálás, kegyetlenség, bosszúállás, kár- és fájdalomokozás). Az agressziót kísérő érzelmek: düh, harag, uralkodásvágy, megvetés, türelmetlenség¹⁷⁸. Az agresszió ösztönös és tanult elemekből ötvöződő viselkedési forma. A társadalom fejlődése során az ember egyre inkább háttérbe kellett, hogy szorítsa agresszív késztetéseit, és helyette az erkölcsi, jogi, társadalmi normáknak megfelelő megoldási módokat kellett előtérbe helyeznie. Az agresszió biológiailag kódolt késztetéseit azonban ettől még nem tűntek el, ma is életünk részei, megvannak a társadalmilag elfogadott keretei (sport, filmek, videojátékok, stb.). Az ember önismereti fejlődése során meg kell, hogy ismerje, el kell, hogy fogadja önmagában az agresszív késztetéseket, hisz ezek ennek hiányában a tudattalan szférából nehezen kontrollálható hatásokkal átszínezik viselkedésünket.

Az agresszió önmagában nem rossz. Erkölcsi szempontból lehet pro-szociális (a hazát védő katona), vagy antiszociális (közérdek ellenes). Jellege szerint lehet támadó (versenyhelyzet, zsákmányszerzés), vagy védekező (territoriális, anyai, önvédelmi). Az agresszió lehet öncélú, indulati (feszültség levezetés), de sokszor eszköz jelleggel használjuk, hogy segítségével könnyen elérhessük célunkat, megszerezzünk valamit (tárgyat, kedvező pozíciót, stb.)

Az agressziót a megfelelő helyzetekben, a megfelelő formában kell tudnunk alkalmazni, és szabályozni. A kezeletlen agresszió kiutat keres. A tudomásul nem vett, elfojtott agresszió ronthat a társas kapcsolatok nívóján, a közösségi pozíciókon, komoly károkat okozhat az egészség terén, de akár tragédiákhoz is vezethet. Az olyan ember, aki agresszióját hosszú távon elfojtja, és szerény, csendes, jámbor viselkedésű akkor is, ha érdekeit mások semmibe veszik, sok esetben hirtelen tör ki, kontrollálatlan, brutális formában éli ki feszültségeit. Más esetben az elfojtott agressziót önmaga ellen fordítja (önkárosító életvitel, drogok, irreális

---

¹⁷⁸ Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E SMITH, Daryl J. BEM: *Pszichológia. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 324-330. oldal.*

kockázatvállalás, öngyilkosság)¹⁷⁹. A legsúlyosabb erkölcsi kategóriák tehát az agresszív késztetések kezelésére vezethetők vissza.

A titkosszolgálat pályakörre jelentkezők esetében szükség van az agresszív késztetések érett kezelésére, hiszen a titkos információgyűjtés felelősségteljes, pártatlan, indulatoktól mentes hozzáállást követel meg még akkor is, ha a cél-személy bűnös tevékenysége egyébként komoly indulatokat vált ki munkatársainkból. Fontos, hogy a titkosszolgálati pályakört betöltő bízson az igazságszolgáltatás működőképességében, abban, hogy a munkája során észlelt, szubjektív szinten felháborodást kiváltó tettek legális keretek között, eljárási rendek mellett is szankcionálhatók lesznek.

Erkölcsi színvonal és motiváció: Az arany középút

Mi motivál valakit a titkosszolgálati munkára és mi tartja pályán? David McClelland szerint az ember három legfontosabb alapmotivációja a *teljesítményigény*, a *kötődési igény* és a *hatalomigény*¹⁸⁰. E motivációk határozzák meg a pályamotivációt is, ám e késztetések túl alacsony, vagy túl magas szintje egyaránt negatív morális megítélést eredményezhet.

Teljesítményigény

A munka minden kultúrában megjelenik, mint az erkölcsi níó fokmérője. A munkára, teljesítményre kevésbé motivált ember erkölcsi kategóriája a „lusta”, míg a minden mást a munkája alá rendelő a „munkamániás”. McClelland kutatásai szerint a teljesítményhez való viszony kulcskérdése, hogy a siker, vagy a kudarc áll-e a személy figyelmének fókuszában. A kudarckerülő ember kerüli a kihívásokat, hogy a szorongást és a kudarc lehetőségét lecsökkentse és csak olyan célokat vállal, amelyeket kevés erőfeszítéssel is biztosan elér, így nem hozza ki magából a legjobbat. A kudarckereső viszont elérhetetlen, irreális célokat vállal, így ugyancsak alulteljesít. A teljesítménymotiváció optimális esetben sikerorientált hozzáállást eredményez. A sikerorientált ember rendre olyan reális és motiváló célokat tűz ki magának, mely közepes erőfeszítéssel teljesíthető, így

---

¹⁷⁹ RANSCHBURG Jenő: *Félelem, harag, agresszió*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, ISBN: 963 18 9125 9. 90-103. oldal.

¹⁸⁰ id. KLEIN Sándor: *Vezetés- és szervezetpszichológia 9. fejezet*. Budapest, 2001, SHL Hungary, 301. oldal.

folyamatos fejlődést ér el¹⁸¹. Egyfelől erkölcsi kötelességünk „jól sáfárkodni a talentumainkkal”, megtanulni optimális célkitűzéseket alkalmazni és erőfeszítéseket tenni azok elérése érdekében, másfelől viszont a titkosszolgálati állomány emberi erőforrásainak kiaknázása, a sikerélményt hozó reális célkitűzések komoly vezetői kihívást jelentenek, mely feltételezi a beosztottak képességeinek pontos ismeretét és a beléjük vetett bizalmat. Ez nagy vezetői és beosztotti fluktuáció esetén kevéssé valósulhat meg, így fontos az állomány stabilitását biztosítani.

Kötődési igény

Az emberi kapcsolatokhoz, közösségekhez való kötődésnek, hűségnek is van optimális szintje. Érték a hazaszeretetet, a hivatástudat, a csapategység. A személyek, közösségek felé mutatott túlzott dependencia azonban befolyásolhatóvá, sodorhatóvá, következtelenné teszi a munkavállalót.

A második világháború tanulságait elemezve a pszichológiának kedvelt kutatási témája volt az engedelmség. A Nürnbergi per során számos egészségesnek diagnosztizált személyiségű náci tiszt követett el háborús bűnököt utasításra¹⁸². Hogyan lehetséges ez? A Yale Egyetem kutatója, Stanley Milgram engedelmségi kísérletei során az átlagos amerikai középosztálybeli kísérleti személyek több mint fele adott volna kísérleti helyzetben halálos áramütést egy kiszolgáltatott helyzetben lévő embernek, ha megfelelő presztízsű tudós adott erre utasítást. A Stanfordi Egyetem professzora, Philip Zimbardo kísérleti körülmények között demonstrálta a szerepek erejét, mikor kísérleti személyeket véletlenszerűen fogvatartott és fogva tartó csoportba osztotta. Az elszabaduló agresszió és kegyetlenkedés miatt idő előtt le kellett állítani a kísérletet¹⁸³. A Berkeley Egyetem munkatársai Theodor Adorno vezetésével skálát fejlesztettek ki az autoritáriánus személyiség mérésére¹⁸⁴, Milton Rokeach pedig a nyílt és zárt gondolkodási stí-

---

¹⁸¹ *MAYER Krisztina, LUKÁCS Andrea, Dr. BARKAI László: A teljesítménymotiváció megjelenése különböző kockázatkereső magatartásokban. Egészségtudományi közlemények, 2011. I. kötet 1. füzet, 105-107. oldal.*

¹⁸² *Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E SMITH, Daryl J. BEM: Pszichológia. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 546-550. oldal.*

¹⁸³ *Eliot ARONSON: A társas lény. 12. kiadás. Budapest, 2001, KJK-KERSZÖV, 30-31. oldal.*

¹⁸⁴ *Theodor ADORNO: Tipusok és tünetegyüttesek. In: CSEPELI Gy. (Szerk.): Előítéletek és csoportközi viszonyok. Budapest, KJK*

lust tanulmányozta¹⁸⁵. A nyílt gondolkodási rendszerrel bíró személyek számára irreleváns egy információ elbírálása szempontjából az információ (pl. erkölcsi ítélet) forrásának presztízse, az információt önmagában értékeli. A zárt gondolkodási rendszert használó személyek jellemzője többek között, hogy az autoritásfigurák által minősített információt hajlamosak kritika nélkül átvenni, nem önmagában vizsgálni. A lengyel származású pszichológus, Solomon Asch híres kísérletsorozatában a csoportban fellépő konformitást tanulmányozta. A kísérleti személyeknek egyszerű észlelési feladatot kellett megoldaniuk. Mások jelenlétében minden esetben azt kellett eldönteniük, hogy három bemutatott vonal közül melyiknek a hossza azonos egy megadott negyedik vonal hosszával. A kísérleti személyek kivételével minden csoport beépített emberekből állt, akik következetesen és egybehangzóan egy rossz választ jelöltek meg helyesnek. Ash azt tapasztalta, hogy a többség helytelen véleményét a kísérleti személyek harmada következetesen átvette, háromnegyede pedig legalább egyszer átvette¹⁸⁶. A konformitás sajnos nem csak az erkölcsileg helyes csoportnormák esetében működik, hanem minden helyzetben.

A fent említettek és számos további kísérlet is arra engednek következtetni, hogy az emberi viselkedést erkölcsileg rossz irányba befolyásoló erők hétköznapiak, de a pszichológia tudományának segítségével megismerhető a működésük. A pszichológiai képzések segíthetnek tudatosítani e folyamatokat a titkosszolgálati munkatársak körében és elkerülni a buktatókat.

Hatalomigény

Az irányítás, a hatalom felvállalásának és elviselésének képessége a rendvédelmi szerveknél kulsckérdés. Jogilag minősíthető kategória a fegyveres szerveknél a parancsmegtagadás, a lázítás. Másfelől viszont, ha egy vezető visszaél a hatalmával, vagy a hatalom megszerzése érdekében a közösség érdekei ellen hat, az ugyancsak morálisan elítélendő. De mi a helyzet a civil kapcsolatokkal? A titkos információgyűjtés során a befolyásolás és meggyőzés kulcsfontosságú ahhoz, hogy együttműködésre bírjunk állampolgárokat. A manipuláció tudományos eszközei Machiavelli munkássága révén fél évezredes múltra tekintenek vissza.

---

¹⁸⁵ M. ROKEACH, F. Restle: *A nyílt és zárt gondolkodási rendszerek közötti alapvető különbségtevés.* In: Csepeli Gy. (Szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok.* Budapest, KJK

¹⁸⁶ id. CSEPELI György: *Vonzalmak és kapcsolatok.* Budapest, 1987, Kozmosz könyvek, ISBN 963 211 756 5, 147-148. oldal.

Etikai szempontból érdekes kérdéseket vet fel a „játszmák” világa. Erik Berne „tranzakció analízise” szerint¹⁸⁷, életkorunk ellenére, nem mindig vagyunk felnőtt én-állapotban. Bizonyos helyzetekben, stressz, frusztráció hatására regresszív módon lázadó, vagy alkalmazkodó gyermeki reakciómódjainkhoz nyúlunk vissza. Ilyenkor érzelmi síkon reagálunk, tehetetlenek vagyunk, nem kezeljük hatékonyan a helyzeteket, önfelelt, lelkes, vagy dacos, sértett viselkedést tanúsítunk. Máskor gondoskodó, vagy irányító szülői én-állapotból kommunikálunk, ítélezünk, stílusunk számon kérő, azokat a normákat hangoztatjuk, melyeket szüleink, a társadalom elvár. Freud terminológiával élve a Szuperegő veszi át az irányítást. Mind a gyermeki, mind a szülői én-állapot tudattalanul jelentkezik, csak a felnőtt én-állapotot kíséri tudatos önreflexió. A hatalmi játszmák során kommunikációs eszközökkel meg lehet célozni a másik fél gyermeki, vagy szülői én-részét, ki lehet billenteni felnőtt, tudatos én-állapotából és ez helyzeti előnyt eredményez a számunkra. Ha például szülői én-állapotból kommunikálunk, a másik félből előhívjuk a komplementer gyermeki szerepet, miáltal előnyt élvezünk, hisz vitapartnerünk egy erőforrás hiányosabb én-állapotba kerül. A játszma lényege, hogy ismétlődő, rejtett tranzakciókból áll, tehát csak látszólag van szó felnőtt-felnőtt párbeszédről, valójában gyermeki és szülői én-állapotok is előjönnek. A játszma során a hatalmat magához ragadni szándékozó fél kihasználja a másik fél *gyenge pontját*, megszólítja a gyermeki én-állapotát. Ha a *horog* megfelelően működik, megtörténik az *átkapcsolás* a partner kibillen a felnőtt én-állapotából, *szembesülés*, *zavar* jelentkezik a részéről és a *nyereség*, *zseton* a játszmát kezdeményező lesz. Az emberek nagy része tudatlanul belecsúszik ilyen játszmákba családban, munkahelyen. Ezek a „már százszor megmondtam” jellegű konfliktusok, melyek épp a nem tudatos én-részek érintettségénél fogva kezelhetetlenek.

Álláspontom szerint a titkosszolgálati munka során kevésbé etikus hasonló helyzeteket szándékosan kialakítani és ugyancsak helytelen kollégákkal, beosztottakkal való tárgyalások során megbontani a kommunikáció szimmetriáját előnyszerzés céljából. A tudatos bevonáson, meggyőzősen alapuló partneri kommunikáció felépítése időigényes ugyan, de stabilabb együttműködést, elkötelezettséget, lojalitást alapozhat meg.

A hatalmi és kontroll igény szempontjából az arany középút az asszertív, partneri kommunikációra való törekvés. Az asszertivitás félüton helyezkedik el a hatalmi igény túlhajtásán alapuló agresszív-manipulatív reakciómódok és a másik véglet, az önálvető-empatikus hozzáállás között. Erkölcsileg mindkét véglet kérdéseket vet fel. Az agresszív, illetve a manipulatív ember nyíltan, vagy burkol-

---

¹⁸⁷ Eric BERNE: *Sorskönyv. Budapest, 1997, Háttér kiadó, 28-44. oldal.*

tan, de nem veszi figyelembe a másik fél érdekeit és méltóságát, az önalávető, illetve az empatikus pedig nem tudatosan, vagy tudattalanul, de nem védi meg az elveit, értékeit, nem áll ki önmagáért, nem védi meg az álláspontját, véleményét aszerint váltogatja, hogy mit várnak el tőle. Nem képes az érintettel személyesen rendezni konfliktusait, ehelyett szövetségeseket keres az „agresszorral” szemben és a háta mögött beszél ki magából az elfojtott feszültségeket. Az aszsertív ember úgy érvényesíti saját érdekeit, hogy közben mások igényeit és érdekeit is feltárja, figyelembe veszi, nyíltan kommunikál, lehetőséget ad a félreértések tisztázására, helyben kezeli a konfliktusokat, megoldást keres a problémákra. Az érett, asszertív ember következetesen kitart a tudatos, felnőtt én-állapot mellett, megérti és elkerüli a másik fél játszmatörekvéseit. Mind az egyén, mind a közösség szempontjából ez az optimális, helyes megközelítés és ez tréningekkel fejleszthető.

Összegzett következtetések, javaslatok

A fentiekből is kitűnik, hogy a pszichológia tudományos eredményei számos pontos képesek hozzájárulni az etikai-, erkölcsi-, morális kérdések gyakorlati vizsgálatához, értelmezéséhez. Az általános pszichológia, a fejlődéslélektan, a szociálpszichológia és a klinikai pszichológia egyaránt tárgyal olyan témaköröket, melyek a személyek és a csoportok társas normákhoz való viszonyát segítenek megérteni.

A titkosszolgálati munkakörökben kiemelten fontos foglalkozni az etikai mozgatórugók kérdésével, ezzel a sajátos pszichológiai jelenségkörrel, mely a jogkövető magatartás alapját képezi, illetve meghatározza az eredményességet és az elköteleződést a feladatok iránt. Az erkölcsi ítéleteket attitűdként kezelve a szervezeti szocializáció során az attitűdváltoztatás klasszikus eszközeivel elérhető a jelentkezők civil helyzetértelmezési sémáinak professzionálissá formálása. A helyes erkölcsi ítéletek meghozatalának képességét kompetenciaként értelmezve pedig a gyakorlati jellegű képzések adnak lehetőséget az állomány fejlesztésére. E képzések lehetnek direktek és indirektek, tehát a kimondottan erkölcsi vonatkozású ismeretátadás, esettanulmányok, gyakorlatok mellett az önismeretet, partneri kommunikációt fejlesztő képzések is hozzájárulhatnak az állomány erkölcsi szintjének fejlesztéséhez.

A témakör tudományos igényű megalapozása érdekében kutatásra érdemes kérdés, hogy a gyakorlatban valóban úgy működnek-e az erkölcsi ítéletek, mint más attitűdök és kompetenciák, vagy rendelkeznek valami olyan sajátossággal,

ami kiemeli ezeket e körből. Az erkölcsi ítéletek meghozatala során végzett információfeldolgozási folyamatokat és a döntéshozatal sajátosságait is szükséges vizsgálni, különös tekintettel az egyén erkölcsi helyzetekkel kapcsolatosan átvett, vagy kialakított kognitív sémáinak, mentális reprezentációinak szerepére. E tekintetben meghatározó lehet az ilyen jellegű sémák száma, kidolgozottsága, illetve e belső reprezentációk kialakításának módja, hiszen nem mindegy, hogy közvetlen, egész testet és idegrendszert érintő megtapasztalás, vagy pusztán verbális szimbólumok útján átvett ismeret áll egy-egy döntés hátterében.

Az erkölcsi töltet komoly motivációs potenciállal is bír. Kutatást igényel annak vizsgálata, hogy érvényes-e a moralitásra nézve a maslowi motivációs hierarchia, hogyan függ más motivációs szükségletek kielégítettségétől a személyiségnek ez az identitás szempontjából meghatározó késztetése.

Az erkölcsi töltetben rejlő motivációs potenciál fontos hajtóerő lehet a titkosszolgálati pályakört betöltők munkája során, így fontos további lépéseket tenni e témakör tudományos feltárásának irányába.

Felhasznált irodalom

1. Anthony GIDDENS: Szociológia. Budapest, 1995, Osiris Kiadó, 146-147. oldal.
2. BARTHA Lajos: Pszichológia. Budapest, 1997, Műegyetemi Kiadó, 158-163. oldal.
3. BECKER W. C.: A szülői fegyelmezés különböző fajtáinak következményei. In: Kósa Éva, Ritoók Magda (Szerk.): Fejlődéslélektan szöveggyűjtemény tanárszakos hallgatók számára. Budapest, 1990, Tankönyvkiadó, 7-51. oldal.
4. CSEPELI György: Vonzalmak és kapcsolatok. Budapest, 1987, Kozmosz könyvek, ISBN 963 211 756 5, 147-148. oldal.
5. Daniel GOLEMAN: Érzelmi intelligencia. Budapest, 1997, Háttér Kiadó
6. Eliot Aronson: A társas lény. 12. kiadás. Budapest, 2001, KJK-KERSZÖV, 30-31. oldal.
7. Elliot ARONSON, Carol TRAVIS: Történetek hibák (de nem én tehetek róluk) – Az önigazolás lélektana. Budapest, 2009, Ab Ovo, 20-43. oldal.
8. Eric BERNE: Sorskönyv. Budapest, 1997, Háttér kiadó, 28-44. oldal.
9. FORGÁCS J. P.: A társas érintkezés pszichológiája. Budapest. 1996. Kairosz.
10. HORVÁTH Ferenc: A titkosszolgálati etika pszichológiai vonatkozásai. Társadalom és Honvédelem. „A Haza szolgálatában” című konferencia anyaga. Megjelenés alatt.
11. HUSZÁR Ilona: Az agresszió megjelenési formái a pszichiátriai kórképekben. In: Hárdi István (Szerk.): Az agresszió világa. Budapest, 2010, Medicina, 128-156. oldal.
12. IZSA Jenő: Erkölcsi aspektusok, dilemmák, konfliktusok a titkosszolgálati szakmai tevékenységben, avagy a szakmai etika kérdései. HVK Hadtudományi tájékoztató. 2001. 37-56. oldal.
13. Jean PIAGET, Barbel INHELDER: Gyermeklélektan. Budapest, 1999, Osiris, 110-117. oldal.
14. KLEIN Sándor: Vezetés- és szervezetpszichológia 9. fejezet. Budapest, 2001, SHL Hungary, 301. oldal.
15. M. ROKEACH, F. RESTLE: A nyílt és zárt gondolkodási rendszerek közötti alapvető különbségtevés. In: Csepeli Gy. (Szerk.): Előítéletek és csoportközi viszonyok. Budapest, KJK
16. MAYER Krisztina, LUKÁCS Andrea, Dr. BARKAI László: A teljesítménymotiváció megjelenése különböző kockázatkereső magatartásokban. Egészségtudományi közlemények, 2011. I. kötet 1. füzet, 105-107. oldal.

17. MOHÁCSI Gabriella: Kompetencia modell nemzetközi környezetben. 1-2. rész. Humánpolitikai Szemle, 1996. 11-12. szám. 3-11 és 3-15. oldal.
18. PAIS István: A filozófia története. Budapest, 2005, Szerzői Kiadás, 13. oldal.
19. PAULKER Ákos: Bevezetés a filozófiába. Budapest. Paulus Hungarus – Kairosz. ISBN 963 9137 588. 93. oldal.
20. Peter WARR (ed.): Psychology at Work. 4. kiadás, 9. fejezet: Leadership and Management, 1996, Penguin Books, 254-279 oldal.
21. POPPER Péter: Felnőttnek lenni... Budapest, 2000, Saxum, 85. Oldal.
22. RANSCHBURG Jenő: Jellem és jellemtelenség. Budapest, 2002, Saxum, 62-72. oldal.
23. RANSCHBURG Jenő: Félelem, harag, agresszió. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, ISBN: 963 18 9125 9. 90-103. oldal.
24. Révai Nagy Lexikona, 6. kötet: „Erkölcstan” szócikk. Budapest, 1991, Szépirodalmi és Babits Könyvkiadó, 649. oldal.
25. Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E SMITH, Daryl J. BEM: Pszichológia. Budapest, 1995, Osiris-Századvég
26. SÓTI Kálmán: Általános jogelméleti és közjogi ismeretek. In.: Dr. Kincses Ildikó (Szerk.): Közigazgatási és integrált rendészeti ismeretek I. kötet, I fejezet. Budapest, 2012, Rendészeti Szakvizsga Bizottság, 9-45. oldal.
27. Theodor ADORNO: Tipusok és tünetegyüttesek. In: Csepeli Gy. (Szerk.): Előítéletek és csoportközi viszonyok. Budapest, KJK